

3. LOENG (18.september)

Poliitilised institutsioonid I osa.

President, valitsus,, õiguskantsler, riigikontrolör.

President

NB! Eesti Vabariigi President vs president

- nimetus – põhiseaduses kasutusel president, kuid see tuli sisse alles Põhiseaduslikkuse Assamblee (lühend PA) 22. istungjärgul 16. jaanuaril 1992.a. Sel istungjärgul võeti kokku seni toimunud diskussioon ja otsustati lõplikult hääletada (PA kahes põhiseaduse eelnõus novembrist ja detsembrist 1991 kasutati terminit Riigivanem). Tulemus - termin “president” poolt 16, vastu – 14, erapooletuid - 4
- ‘asepresident’ – Riigikogu esimees, kui president on puhkusel, haige või mõni muu takistus. NB! Ei Meri ega Rüütel pole kordagi volitusi üle andnud – kumbki pole olnud ka puhkusel. Meri võttis lahkudes välja kõigi aastate eest saada olnud puhkusekompensatsiooni.
- kuidas valitakse – põhiseaduse järgi kaude. Lõplikult otsustati see PAs alles tema 24. istungjärgul 6. veebruaril 1992. Hääled: 13- otsevalimine, 21 – kaude.

President valitakse 5 aastaks ning kandidaat peab olema vähemalt 40 aastane sünnipärane Eesti kodanik. Ühte isikut saab valida sellele kohale mitte rohkem kui kaks korda järjest. Ükski institutsioon peale kohtu ei saa presidenti tagandada ning kohuski saab seda teha ainult süüdimõistva otsuse korral. President võib lahkuda omal soovil või vabastab teda sellest ametist surm. Loomulikult lõppevad presidendi volitused, kui valitakse uus. Põhiseadus ei näe ette asepresidendi kohta. Siiski võivad tekkida juhused, mil president on kestvalt võimetu täitma oma ülesandeid. Sellisel juhul langevad riigipea kohustused Riigikogu esimehe kanda (pole seni juhtunud!).

Poliitilises mõttes pakuvad presidendi institutsiooni juures huvi kaks probleemi:

- kuidas presidenti valitakse,
- milline on presidendi võimutäius.

Ehkki põhiseadus võeti vastu 1992.a. suvel, toimusid taasiseseisvunud Eesti **esimesed presidendivalimised** mitte põhiseaduse, vaid selle rakenduseseaduse alusel. Viimane aga erines vähemasti presidendivalimiste osas põhiseadusest tunduvalt. Nii oli kandidaatide ülesseadmine tunduvalt vabam ja teise olulise erinevusena võis president valitud saada ka rahva poolt. Kandidaadi ülesseadmise algatamiseks piisas ainult kolme hääleõigusliku kodaniku avaldusest, kuid selleks, et kandidaat ametlikult registreeritaks, pidi koguma 10 000 toetusallkirja. Kui algatuse alla mahtusid seitse kandidaati, siis allkirjade kogumise järgi registreeriti neist neli – Lennart Meri, Lagle Parek, Arnold Rüütel ja Rein Taagepera. Välja kukkusid Miina Hint, Juks Lankots (loobusid ise) ja Uno Ruus (ei kogunud täis allkirjade hulka).

Seadus nägi ette, et president võidakse valida kahes voorus. Valimiste esimene voor toimub rahva osavõtul ja valituks osutub kandidaat, kes saab enam kui pool valimistel osalenute häältest. Selles voorus võistlus nelja kandidaadi vahel kujunes järgmiseks:

Valimistel osales – 468 605 inimest

Arnold Rüütel - 195 743 häält ehk 41,77%

Lennart Meri - 138 317 häält ehk 29,52%

Rein Taagepera - 109 631 häält ehk 23,40%

Lagle Parek - 19 837 häält ehk 4,23%

5 077 häält ehk siis 1,08% olid kehtetud, kuid nad loeti valimistel osalenuteks.

Seega keegi kandidaatidest ei saavutanud nõutavad häälteenamust ning valimised jätkusid teises ehk siis Riigikogu voorus. Sinna lubati esimese vooru kaks edukamat kandidaati – Arnold Rüütel ja Lennart Meri, kelle vahel Riigikogu liikmed pidid tegema valiku. Valituks osutus kandidaat, kes kogus enam kui poole Riigikogu koosseisu liikmete häältest, seega siis vähemalt 51 häält. **Lennart Meri** poolt hääletas **59** rahvaesindajat, Arnold Rüütli osaks jäi 31 häält ja järelikult esimene neist saigi taasiseseisvunud Eesti esimeseks presidendiks.

Rakendusseadus erines põhiseadusest veel ühe aspekti poolest – erandina kehtisid esimese presidendi volitused mitte viis, vaid neli aastat.

Teised presidendivalimised toimusid 1996.a. augustis-septembris ja nende puhul juhinduti juba täies ulatuses põhiseadusest. Põhiseaduse järgi presidendi valimist alustab Riigikogu, kellel on õigus üles seada ka kandidaate. 1/5 ehk siis 21 Riigikogu liiget kinnitavad oma allkirjaga vastava kandidaadi ülesseadmise. Riigikogus võib toimuda kuni kolm valimistevoor:

- 1) esimeses voorus osutub valituks kandidaat, kes kogub 2/3 Riigikogu koosseisu häältest ehk siis 68 rahvaesindaja toetuse. Kui keegi sellist tulemust ei saavuta, jätkub valimine teises voorus. 1996.a. toimusid selle skeemi järgi siiani ainsad presidendivalimised. Esimeses voorus seati üles Lennart Meri ja Arnold Rüütel, kes kogusid vastavalt 45 ja 34 häält. Keegi vajalikku toetust ei saanud.
- 2) teine voor kopeerib täielikult esimest – uuesti seatakse üles kandidaadid, kes võivad olla samad isikud kui esimeseski voorus, aga võivad olla ka täiesti uued. Kindlasti mängib siin rolli ajafaktor, sest teine voor toimub järgmisel päeval pärast esimest. Samuti peab siin voorus koguma 2/3 Riigikogu liikmete toetuse. Kui ka seda ei saavutata, siis lähevad valimised kolmandasse vooru. Tegelikel presidendivalimistel seati selles voorus samuti üles Lennart Meri ja Arnold Rüütel, kelle häältehulgaks jäi vastavalt 49 ja 34 häält.
- 3) Kolmandasse vooru saavad teise vooru kaks edukamat kandidaati (või siis üks kui neid teises voorus rohkem üles ei seatudki), kuid ka siin peab võitmiseks saavutama 2/3 Riigikogu koosseisu toetuse. Kui ka siin presidendi valimine ebaõnnestub, siis kutsutakse selleks kokku Valimiskogu. Viimastel

presidendivalimistel jõudsid kolmandasse vooru jällegi Lennart Meri ja Arnold Rüütel, kes said vastavalt 52 ja 32 häält.

Valimiskogu koosneb Riigikogu liikmetest ja kohalike omavalitsuste volikogude esindajatest. Vastavalt valijaskonna hulgale võisid erinevad volikogud delegeerida Valimiskogusse üks kuni kümme oma esindajat. 1996.a. presidendivalimiste ajal oli Valimiskogu suuruseks 374 isikut. Riigikogus toimunud viimase valimistevooru kandidaadid muutusid automaatselt ka kandidaatideks ka Valimiskogu jaoks. Lisaks neile võisid Valimiskogu 21 liiget seada üles ka oma kandidaadid. Teoreetiliselt oleks võinud seega kandideerida 19 isikut. Tegelikuses seati üles viis kandidaati – Lennart Meri ja Arnold Rüütel Riigikogu kandidaatidena ning Valimiskogu poolt veel lisaks Tunne Kelam, Siiri Oviir ja Enn Tõugu.

Valimiskogus oli ette nähtud maksimaalselt kaks vooru.

1) Esimeses voorus oleks osutunud valituks kandidaat, kes oleks kogunud enam kui poole hääletamisest osavõtnutest. Selliseid valijaid oli 1996.a. 372, seega oleks võiduks vajalik hääletekogus olnud 187 häält. Tegelikuses kujunesid tulemused sellisteks:

- Lennart Meri – 139 häält,
- Arnold Rüütel – 85 häält,
- Tunne Kelam – 76 häält,
- Enn Tõugu – 47 häält,
- Siiri Oviir – 25 häält.

Kuna keegi nõutavat häältehulka kokku ei saanud, jätkusid valimised teises voorus.

2) Valimiskogu valimiste teise vooru said eelmise vooru kaks edukamat kandidaati ning nende hulgast võitja pidi saama samuti enam kui pool hääletamisest osavõtnutest, keda oli jällegi 372 isikut.

Tulemused olid järgnevad:

- **Lennart Meri – 196 häält,**
- Arnold Rüütel – 126 häält.

Siinkohal oli peidus ka üks oht. Meri ja Rüütel said kokku 322 häält, ehkki hääletamisest võttis osa 372 isikut. Ülejäänud sedelid olid kas rikutud või tühjad, kuid nad läksid arvesse kui hääletamises osalenud. Kui näiteks Lennart Meri oleks saanud kümme häält vähem, oleks ta vastaskandidaati ikkagi edestanud märkimisväärselt, aga ta ei oleks osutunud valituks. Siis oleks käivitunud uus valimiste tsükkel, kus kõik eelpool kirjeldatud protseduur oleks uuesti läbi tehtud. Halva õnne korral oleksime me pidanud tegutsema ilma presidendita teatud aja, mida aga ei saa lugeda normaalseks ühegi riigi suhtes.

2001. aasta **kolmandad presidendivalimised**

Kandidaadid erakondades:

1) Keskerakond ja Isamaaliit – äge võistlus.

- a) Keskerakond: Kreitzberg contra Oviir, 2/3 sai võitja
- b) Isamaaliit: Tulviste contra Kelam, kõige tasavägisem - võitja sai 51%
- 2) Reformierakond – võistlus sümboolne, sest Toomas Savi kanditatuur kindel
- 3) Rahvaliit ja Mõõdukad – võistlus puudus, konkurendid taandasid end ise.
- 4) Muud erakonnad – Peeter Paemurru (), Matti Päts – ei seatud kedagi üles

Riigikogu voor:

I voor – Kreitzberg – 40 häält, Tarand – 38 häält

II voor – Tulviste – 35 häält, Kreitzberg – 36 häält

III voor - Tulviste – 33 häält, Kreitzberg – 33 häält

Valimiskogu voor:

a) ametlikud kandidaadid – Kreitzberg ja Tulviste

b) üles seatud kandidaadid – Savi – 56 toetusallkirja

Rüütel – 78 toetusallkirja

Esimeses hääletusvoorus ei saanud keegi nõutavat 50% häältest:

Kreitzberg 72 häält

Rüütel 114 häält

Savi 90 häält

Tulviste 89 häält

Seega peeti samal päeval ka II voor kahe enim hääli saanud kandidaadi vahel ja tulemusega **186** vs 155 osutus valituks **Arnold Rüütel**.

2006.aasta neljandad presidendivalimised

Riigikogu voor: vajalik häälte arv 68. Riigikogus esitati igasse vooru ainult 1 kandidaat.

I voor – Ene Ergma 65 häält

II voor – Toomas Hendrik Ilves 64 häält

III voor – Toomas Hendrik Ilves 64 häält

Valimiskogu voor: valimiskogusse oli kantud 345 valijameest (Lihula ja Vihula vallad ei suutnud valijamehi koha peal ära valida)

I voor: **Toomas Hendrik Ilves 174 häält**

Arnold Rüütel 162 häält

Kehtetuid sedeleid 1 ning märgistamata 8 sedelit.

Seadusloome mõjutamiseks on riigipeal kolm võimalust:

1) president kuulutab välja seadused. Kuid riigipeal on ka õigus jätta neid välja kuulutamata. Sellisel juhul saadetakse eelnõu koos motiveeritud otsusega Riigikogusse tagasi. Kui Riigikogu selle uuesti muutmata kujul vastu võtab, siis president on kas kohustatud seaduse välja kuulutama või peab ta pöörduma Riigikohtu poole tunnistada seadus põhiseadusega vastuolus olevaks. Viimasel juhul on Riigikohtu otsus lõplik.

Meri oma kahe ametiaja jooksul kasutas vetot 41 korral

29 korral Riigikogu tunnistas oma eksimust ja muutis seaduse

4 korral võttis Riigikogu seaduse muutmata kujul vastu ja president tunnistas seda

8 korral läks asi Riigikohtusse – 7 : 1 presidendi kasuks

Rüütel – tagasi saatnud kolmel korral, kõikidel juhtudel Riigikogu on muutnud seadust.

2) kui Riigikogu ei saa kokku tulla, võib president anda välja seaduse jõuga seadlusi, aga sellisel juhul peavad need kandma ka Riigikogu esimehe ja peaministri allkirja. Kui Riigikogu kokku tuleb, siis ta kinnitab või tühistab viivitamatult presidendi poolt välja antud seadlused. Praeguse presidendi ametisoleku aja jooksul pole välja antud ühtegi seadlust.

3) president võib algatada põhiseaduse muutmist, mille siis kas Riigikogu või rahvas peavad vastu võtma või tagasi lükkama. Ka sellist võimalust pole riigipea siiani kasutanud.

Täidesaatva võimu tegemisi saab president mõjutada peaministri kandidaadi nimetamisega. Igasuguse valitsuse vahetuse korral on presidendil õigus nimetada kahel korral peaministri kandidaat, kes peab saama Riigikogu toetuse. Teostada poliitiliselt erapooletust nõudvaid toiminguid: president nimetab ametisse terve rea isikuid, näiteks Riigikohtu esimehe, Eesti Panga nõukogu esimehe, diplomaatilised esindajad jne, kuid selleks vajab ta mingi teise institutsiooni ettepanekut või nõusolekut. Lisaks võiks nimetada, et president on Eesti riigikaitse kõrgeim juht ja tal on erakondade vahelise vahekohtuniku roll. Samuti on presidendil mitmed tseremoniaalsed ülesanded – ordenite ja aumärkide jagamine, kohtumised kõrgete riigijuhtidega.

Üldine suund on, et otse valitakse president seal, kus tal on laiad võimupiirid ja võimalus mõjutada valitsuse tööd (nt Austria, Iirimaa, Poola, Prantsusmaa, Venemaa).

Valitsus

Eesti valitsus koosneb peaministrist ja ministritest – seaduse järgi ei tohi valitsuses olla enam kui 15 liiget. Kuna seadus loetleb nimeliselt üles peaministri ja 11 ministeeriumi juhtivat ministrit, siis nn portfelli ministreid võib olla veel kolm. Praegu koosneb valitsus 14 ministrist (portfelli on regionaal- ja rahvastikuminister). Ministrid: Savisaar, Reps, Laanet, Palmaru, Aab (kõik KE), Lang, Ligi, Ansip, Rummo, Paet (kõik RE), Randver (oli Reiljan), Õunapuu, Tuisksoo, Sõerd (kõik RL).

Lisaks ministritele võtab valitsuse istungitest osa sõnaõigusega riigisekretär ning neil istungitel võivad veel osaleda – samuti sõnaõigusega – riigikontrolör ja õiguskantsler. Valitsus võtab otsuseid vastu häälteenamusega. Kui hääled langevad pooleks, siis on otsustav peaministri hääel.

Minister on oma ministeeriumi poliitiline juht. Ta lahendab oma valitsemisalal üldisi põhimõttelisi küsimusi. Ühtlasi on ta ühenduslülilik vastava ministeeriumi ning valitsuse vahel.

Suuresti tänu proportsionaalsele valimissüsteemile on Riigikogu koosseis olnud erakondlikult võrdlemisi kirev ning alates 1992.a. ei ole ühelgi juhul suudetud moodustada ainuparteilist valitsust. Kõik taasiseseisvunud Eesti Vabariigi valitsused on olnud koalitsioonivalitsused (ka vähemusvalitsused).

Valitsus astub tagasi:

- 1) Riigikogu uue koosseisu moodustamisel
- 2) Riigikogu avaldab umbusaldust

Umbusaldused peaministrile

Peaminister	Aeg	Poolthääli	Tulemus
Mart Laar	15. november 1993	21	Peaminister jäi ametisse
Mart Laar	26. september 1994	60	Peaminister lahkus ametist
Tiit Vähi	10. veebruar 1997	45	Peaminister jäi ametisse

- 3) Riigikogu ei võta vastu eelnõud, mille on valitsus sidunud usaldusküsimusega
- 4) Peaministri tagasiastumise või surma korral

Alates 1992.a. on peaminister vabatahtlikult tagasi astunud kahel korral --Tiit Vähi 1997.a. veebruaris ja Mart Laar 2002.a. jaanuaris

Valitsuse ülesandeid:

- 1) viib ellu riigi sise- ja välispoliitikat
- 2) suunab valitsusasutuste tegevust
- 3) korraldab seaduste, Riigikogu otsuste ja presidendi aktide täitmist, annab selleks vajalikke määrusi ja korraldusi
- 4) esitab Riigikogule seaduseelnõusid ning riigieelarve eelnõu
- 5) esitab Riigikogule ratifitseerimiseks välislepinguid
- 6) korraldab suhtlemist teiste riikidega
- 7) täidab muid seadusega valitsusele pandud ülesandeid

Õiguskantsler

Praegu Allar Jõks (2001), enne Juhan-Eerik Truuväli (1993-2000). **Millega tegeleb?** Teostab järelvalvet seadusandliku ja täidesaatva riigivõimu ning kohaliku omavalitsuse õigustloovate aktide EV põhiseadusele

ja seadustele vastavuse üle. Selles tähenduses teostab õiguskantsler järelkontrolli juba vastuvõetud aktide üle – presidendi puhul on tegemist kitsama kontrolliga – ainult jõustumata aktid. Selles tähenduses seisab õiguskantsler põhiseadusliku järelvalve keskmes.

Kuidas tegeleb?

- a) igapähe on õigus pöörduda mõne akti kontrollimiseks
- b) õiguskantslerile saadetakse kõigi seadusandlike ja täidesaatva riigivõimu ning kohalike omavalitsuste õigustloovate aktide, jõustumata välislepingute jne ära kirjad 10 päeva jooksul
- c) õiguskantsler alustab menetlust ka omal algatusel talle laekunud teabe alusel.

Kui midagi leitakse, siis teeb õiguskantsler 20 päeva jooksul ettepaneku viia see akt vastavusse seadustega. Kui vastava organ seda ei tee, teeb õiguskantsler Riigikohtule ettepaneku tunnistada vastav akt või selle säte kehtetuks. Selles teine erinevus presidendist – õiguskantsleril ei ole pärast vastavat protesti muud teed kui pöörduda Riigikohtusse. President saab tema poolt tagasilükatud seaduse siiski uuesti välja kuulutada.

Mida veel teeb?

- a) ettepanek kriminaalvastutusele võtmiseks – Riigikogu liige, President, valitsuse liige, riigikontrolör, Riigikohtu esimees, Riigikohtu liige. Pole siiani toimunud.
- b) taotlus Riigikohtu üldkogule tunnistada president kehtvalt võimetuks oma ülesandeid täitma. Pole toimunud.
- c) Osaleb valitsuse istungitel sõnaõiguslikult.
- d) Osaleb Riigikogu istungitel sõnaõiguslikult.

Ametisse saamine - nimetab Riigikogu presidendi ettepanekul 7 aastaks – poolthälte enamus. Enne seda kandidaadi staatus:

- a) kõrged kõlbelised omadused (!!! Mis need siis ka iganes ei oleks☺)
- b) riigikeele vaba valdamine
- c) akadeemiline kõrgharidus õigusteaduses
- d) kogenud ja tunnustatud jurist
- e) ei tohi kuuluda erakonda

Teeb läbi julgeolekukontrolli.

Ametist lahtisaamine – 7 aastat, tagasiastumine, kestev võimetus, tahtlik kuritegu, ettevaatamatu kuritegu, mis toob vabadusekaotuse, surm. Kui on võimetu, siis teeb President taotluse Riigikohtule, kelle otsus vabastab õiguskantsleri ametist.

Riigikontrolör

Praegu Mihkel Oviir (2003), enne Juhan Parts (1998-2003) ja Hindrek Meri (1990-1998). Riigikontroll ei hinda poliitilisi eesmärke. Riigikontrolli ülesanne sõltumatu audiitorina on öelda, kas seda raha (eelarve) on kasutatud seaduslikult, säästlikult, tõhusalt ja mõjusalt. Aastatega on olukord riigis läinud paremaks, kuid pikk tee veel käia (nt riigilõivu küsimus, riigihanked, riigi varaga seotud küsimused – 2005.a. aruande järgi seisab 37% varast kasutult!! Ning Mustpeademaja oli arvel 97 000 krooniga!!!). Riigikontrolli kohustus on öelda, kas valitsuse aastaaruanne kajastab riigi finantsolukorda ning eelmisel eelarveaastal toimunut õigesti.

Riigikontrolör:

- a) võib oma ülesannetesse kuuluvais asjus sõnaõigusega võtta osa valitsuse istungitest,
- b) nimetatakse ametisse Riigikogu poolt presidendi ettepanekul 5 aastaks,
- c) kandidaat – kõrgete kõlbeliste omadustega EV kodanik, vanus – mitte enam kui 65 aastat, riigikeele vaba valdamine, akadeemiline kõrgharidus, riigihalduse ja majanduse aluste tundmine, ei tohi kuuluda erakonda.

Volituse lõppevad – 5 aastat, tagasiastumine, võimetus, tahtlik kuritegu, ettevaatamatu kuritegu – vabadusekaotus, surm – samad, mis õiguskantslerilgi.

Võimetus – sama skeem, mis õiguskantslerilgi – president teeb taotluse Riigikohtule.